

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Τὰ ἔργα τοῦ Δημοκρίτου ἔδωσαν, ὡς φαίνεται, εἰς τὸν Ἐπίκουρον τὴν πρώτην παρότρυνσιν, ὅπως ἐπιδοθῆ ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς. Ὁ Ἐπίκουρος ἐκάλει ἑαυτὸν δημοκριτικόν. Ὡσαύτως ὁ Λεόντιος καὶ ὁ Μητρόδωρος, οἱ δύο μαθηταὶ καὶ ἐπιστήθιοι φίλοι τοῦ Ἐπικούρου, μαρτυροῦσι τὴν λατρείαν αὐτῶν πρὸς τὸν ἐξ Ἀβδήρων φιλόσοφον. Καίτοι δ' ἐν τῇ σπερμολόγῳ ἱστορίᾳ τῶν φιλοσοφημάτων τῆς ἀρχαιότητος ἀναφέρεται, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος κατέκρινε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Δημοκρίτου, ἡ κριτικὸς ὁμῶς ἔλεγχος αὐτοῦ περιορίσθη εἰς ὠρισμένα σημεῖα τῆς διδασκαλίας του, ὁδηλαδὴ εἰς ἐκεῖνα, ὡς πρὸς τὰ ὅποια ὁ Ἐπίκουρος ἐπίστευεν, ὅτι ἡ γνώμη αὐτοῦ ἦτο ὀρθοτέρα.

«Ὁ μαθητὴς ἀνταμείβει κακῶς τὸν διδάσκαλον, ἐφ' ὅσον μένει πάντοτε μόνον μαθητὴς. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ γνώμη τοῦ μαθητοῦ εἶναι πράγματι ὀρθοτέρα τῆς τοῦ διδασκάλου ἢ δύνανται εὐκόλως νὰ λυθῆ. Ἐν προκειμένῳ ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐπλήρωσε κενόν τι τῇ περὶ φύσεως διδασκαλίᾳ τοῦ Δημοκρίτου δι' ἰσχυρισμοῦ, ὅστις, χειρότερος παντὸς ἄλλου, ἐμφανίζεται ὡς ξένον καὶ παρείσακτον στοιχεῖον ἐν τῇ καθ' ὅλου φιλοσοφίᾳ του.

Ἐν πρώτοις δεόν νά προβῶμεν εἰς τήν ἀνάλυσιν τῆς φυσικῆς τοῦ Ἐπικούρου. Ἡ βασική καί θεμελιώδης τοῦ φιλοσόφου τούτου ἀρχή εἶναι ἡ ἀναγωγὴ πάντων τῶν φαινομένων εἰς φυσικάς αἰτίας ἐν ἀντιθέσει πρὸς τήν τελεολογικὴν τῆς θρησκευτικῆς κοσμοθεωρίας ἀντίληψιν. Ἡ ἀνάμιξις θεοῦ τιγος ἢ θείου ὄντος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Σύμπαντος ἀποκρούεται κατὰ λεπτόν καί, —δύναται τις εἰπεῖν, —εἰρωνικὸν τρόπον ἐπιθέντος ὅτι οἱ θεοὶ τοποθετοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου εἰς κενὰ διάμεσα διαστήματα τοῦ Ἀπείρου, ἐνθα διάγουσι εἶρον ἰσοδῶς μὲν θεωρητικόν, ἀλλ' ἀπολύτως ἀδρανῆ καὶ ἀκίνδυνον διὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν ἄνθρωπον. Περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Ἐπικούρου θὰ ἐμιλήσωμεν κατωτέρω διεξοδικώτερον.

Οὐδὲν φαίνεται εἰς τοὺς Ἐπικουρείους μωρότερον τῆς σκέψεως, ὅτι ὡς θάσις τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως ὑπόκειται πρόθεσις ἢ σκοπὸς τις. Αἱ ὕλαι δὲν ὠργανώθησαν κατόπιν σκέψεως καὶ μελέτης, οὐδ' ἐτέθησαν ἐν κινήσει αἱ μὲν ἐν συναρμονισμῷ πρὸς τὰς δὲ διὰ συνάψεως συμβολαίου. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν, κατὰ πολλοὺς τρόπους μεταβληθεῖσαι ἐν τῷ Ἀπείρῳ δι' ὄσεων, συνεδέθησαν πρὸς ἀλλήλας, ἐπιδιώξασαι πᾶν εἶδος ἐνώσεως καὶ κινήσεως. Μόνον κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον περιῆλθον εἰς τὴν κατάστασιν, ἣτις ὑπάρχει σήμερον ἐν τῷ ἀθροίσματι τῶν ὑφισταμένων ὄντων. (Λουκρήτιος).

Οὐδὲν ἀγαθὸν ἐπλάσθη παρὰ τῶν θεῶν διὰ τοὺς ἄνθρώπους. Ἄλλ' ἀμαθεῖς τινες ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ ὕλη οὐδέποτε θὰ ἠδύνατο νά προσαρμοσθῆ εἰς τὰνθρώπινα πράγματα τόσον καλῶς ἄνευ θείας τιγος παρεμβάσεως, Αὕτη δὲν θὰ ἠδύνατο νά μεταβάλλῃ ἐκάστοτε τὰς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ νά παράγῃ καρπούς. Ἄλλὰ καὶ τὰ λοιπά, εἰς ἃ ὠθεῖ τὸν ἄνθρωπον ἡ θεία ἠδονή, καθοδηγοῦσα αὐτὸν εἰς τὴν διαιώνισιν τοῦ εἶδους του, θὰ ἦσαν ἄνευ δυνάμεώς τιγος θείας ἀκατανόητα. Ἄλλ' ὁ ἰσχυρισμὸς τῶν ἀμαθῶν, ὅτι οἱ θεοὶ ἔπλασαν

τὰ πάντα διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀπομακρύνει ἡμᾶς ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας. Διότι καὶ εἰς ἤν ἔτι περίπτωσιν ἀγνοοῦμεν τὴν φύσιν τῶν πρωταρχικῶν ὑλῶν, δυνάμεθα νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ κόσμος, εἰς ὃν ἐμφιλοχωροῦσι τόσα σφάλματα, δὲν εἶναι ἔργον θεῖον, δημιουργηθὲν πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων. (Λουκρήτιος). Πολλὰ καὶ μεγάλα ἐκτάσεις τῆς γῆς εἶναι διὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀκατοίκητοι, εἰς δὲ τὰ κατοικούμενα μέρη ὁ ἄνθρωπος ἐξασφαλίζει τὴν τροφήν αὐτοῦ μετὰ κόπου καὶ μόχθου. Ἄλλὰ καὶ ὅταν εἶναι ὄριμοι οἱ καρποί, κατόπιν συντόνου ἐργασίας, ὅταν εἶναι πράσινοι οἱ ἀγροὶ καὶ πλήρεις ἐλπίδων, κατακαίει πολλάκις αὐτοὺς τὸ πῦρ τοῦ ἡλίου μας, καταπνίγει ἢ βροχῇ ἢ ἀνασπᾶ πρόρριζον τὰ φυτὰ ἢ ἔρμητικῇ θύελλᾳ.

Ἄλλὰ πλὴν τούτων, — ἐρωτᾷ ὁ Λουκρήτιος, — διατί ἡ φύσις γεννᾷ καὶ τρέφει ζῶα εἰς τὴν ξηρὰν καὶ τὴν θάλασσαν, προκαλοῦντα τὴν φρίκην τῶν ἀνθρώπων; Διατί ἡ μεταβολὴ τῶν ὥρων τοῦ ἔτους συνοδεύεται ὑπὸ νόσων θανατηφόρων; Διατί ὁ θάνατος θερίζει ἀνοικτιρμόνως παιδία καὶ βρέφη; «Ἴδὲ τὸ παιδίον. Κατάκειται ἄνευ βοηθείας, εἰς τὸ ἔδαφος, ὡς ναυαγὸς συμπαρασυρθεὶς ὑπὸ τῆς λύσσης τῶν κυμάτων. Κατάκειται γυμνὸν τὸ παιδίον εἰς τὸ ἔδαφος, βιφθὲν εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ φωτὸς ἐκ τοῦ μητρικοῦ κόλπου, κατόπιν ὠδίνων φρικτῶν. Πληροὶ μὲ κλαυθμυρισμοὺς τὸ περιθάλλον, ὡς πράττει ἐκεῖνος, εἰς ὃν πολλὰ δεινὰ εἰς τὴν ζωὴν ἐπιφυλάσσονται. Ἄλλ' ἰδὲ κατὰ πόσον διάφορον τρόπον γεννᾶται τὸ ζῶον τῆς ἀγέλης. Δὲν χρειάζεται οὔτε φάσγανα, οὔτε ἐνδύματα ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν, οὔτε ὅπλα καὶ πύργους πρὸς ἄμυναν, διότι δι' ὅλα αὐτὰ φροντίζει ἡ γῆ, ἡ φύσις, ἡ δημιουργὸς φύσις.»

Τὰ πάντα διενεργοῦσα δι' ἑαυτῆς καὶ οὐδαμῶς ὑπὸ τῶν θεῶν ἐπηρεαζομένη, ἡ φύσις δημιουργεῖ ἐν τῷ αἰωνίῳ

-γίγνεσθαι, εἶναι δὲ πάντοτε ἢ αὐτή, καίτοι ἐκάστοτε νέα εἰς τὰ τέκνα της.

Οἱ Ἐπικούρειοι στρέφονται καὶ κατὰ τῆς τελεολογικῆς θεωρίας τῶν ὀργανισμῶν, καθ' ἣν ἕκαστον ὄργανον ἐπλάσθη δι' ὠρισμένον σκοπόν.

Προσπαθήσατε, λέγουν οἱ Ἐπικούρειοι, ν' ἀπαλλαγῆτε τῆς ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως, ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ ἐπλάσθησαν διὰ νὰ βλέπωμεν, ἢ αἱ κνήμαι, οἱ μηροὶ καὶ οἱ πόδες διὰ νὰ κάμνωμεν μεγάλοπρεπῆ βήματα πρὸς τὰ ἐμπρός, ἢ αἱ χεῖρες καὶ οἱ βραχίονες διὰ νὰ ἐκτελῶμεν τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν μας. Πάντα ταῦτα εἶναι ἡμαρτημένα. Διότι ἐν τῷ σώματι οὐδὲν ἐγεννήθη χάριν τῆ χρήσεως, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος συνάγεται ἡ ὀρθὴ χρῆσις. Εἰς τὴν ἀνωτέρω τελεολογικὴν ἀποψιν ἀπαντῶσιν ἀντιστρόφως οἱ Ἐπικούρειοι ὡς ἐξῆς: ἀκούομεν, ἐπειδὴ ἔχομεν ὠτα, ὀμιλοῦμεν, ἐπειδὴ ἔχομεν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα ὑπῆρχεν ἤδη πρὸ τοῦ ἐνάρθρου λόγου, τὰ ὠτα πολὺ πρὸ τῆς ἀκοῆς, — πῶς ἤθελεν εἶσθαι δυνατὸν νὰ γεννηθοῦν ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως ὀμιλῶμεν, ἢ ἀκούωμεν;

Ἡ τελεολογικὴ θεώρησις τῶν πραγμάτων ἔχει ὑπερ-νικηθῆ ὀλοκληρωτικῶς πρὸ μικροῦ χρόνου. Ὁ Δάρβιν ἐπεχείρησε νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐν τῇ φύσει «σκοπιμότητα» μηχανιστικῶς διὰ τῆς προσαρμογῆς καὶ τῆς κληρονομικότητος εἰς τὸν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶνα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Goethe, ὅστις συχνάκις ὠμίλησε περὶ τοῦ ἐν λόγῳ προβλήματος, καταπολεμήσας μετὰ μεγαλυτέρας ἐκάστοτε δριμύτητος τὴν τελεολογικὴν ἀποψιν. Κατ' αὐτὸν εἶναι ἀνόητος ἡ ἐρώτησις διὰ ποῖον σκοπὸν ὁ ἀγριόχοιρος ἔχει χαυλιόδοντας, δυνάμεθα μόνον νὰ ἐρωτήσωμεν διατὶ τοὺς ἔχει. Ὁ βοῦς δὲν ἔχει κέρατα διὰ ν' ἀμύνεται, ἀλλ' ἀμύνεται ἐπειδὴ ἔχει τοιαῦτα. Καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμητὴν ἐποχὴν τοῦ Goethe — καθὼς καὶ εἰς τοὺς θρησκευτικoὺς κύκλους τῆς σήμερον, — ἐκράτει ἡ γνώμη, ὅτι τὰ ἕφα τῶν δασῶν καὶ οἱ ἰχθῦς τῶν θαλασσῶν

ἐπλάσθησαν ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ τὸν ἀνθρώπινον στόμαχον. Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ἀνεπιστημονικὴ τόσοσ διὰ τὸν Göthe όσοσ καὶ διὰ τὸν Ἐπίκουρον. Ἡ παράστασις, λέγει ὁ Göthe, ὅτι ὁργανισμός τις παρήχθη ἐξωθεν δι' ὠρισμένους σκοποὺς καὶ ὅτι ἡ μορφή αὐτοῦ καθωρίσθη πρὸς τοῦτο ὑπὸ τινος σκοπίμου πρωταρχικῆς δυνάμεως, ἀπησχόλησε τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν πραγμάτων ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας καὶ τὴν ἀπασχολεῖ ἀκόμη καὶ σήμερον. Ὁ ἄνθρωπος εἴθισται γὰρ ἐκτιμᾶ τὰντικεῖμενα, ἐν ᾧ μέτρῳ εἶναι ὠφέλιμα εἰς αὐτόν. Ἀφοῦ δὲ εἶναι τελευταῖος ἐν τῇ Δημιουργίᾳ, διατὶ γὰρ μὴ σκεφθῆ ὅτι εἶναι καὶ ὁ τελικός της σκοπός ; Διατὶ ἡ ματαιοδοξία του γὰρ μὴ ἐπιτρέψῃ τὸ μικρὸν τοῦτο ἀπατηλὸν συμπέρασμα ; Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος χρειάζεται τὰντικεῖμενα, συνάγει ὅτι ταῦτα ἐπλάσθησαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δ' ἐκτιμᾶ ἐν ἑαυτῷ καὶ παρ' ἄλλοις πρὸ παντός τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐνεργείας ἐκείνας, αἵτινες εἶναι ἐνσυνείδητοι καὶ σκόπιμοι, ἀποδίδει καὶ εἰς τὴν φύσιν, ἣν δὲν δύναται γὰρ θεωρῆσθαι ἀνωτέραν ἑαυτοῦ, σκοποὺς καὶ προθέσεις.» Τὴν ἀντίληψιν ταύτην καταδικάζει ὁ Göthe ριζικῶς, Ἀποκρούει πᾶσαν σκόπιμον αἰτίαν ὡς ἐρμηνευτικὴν ἀρχήν. Κατὰ τὸν Göthe καὶ αὐτὸς ὁ ὁργανικὸς κόσμος δέον γὰρ θεωρηθῆ διεπόμενος ὑπὸ αἰτιῶν καὶ ὄχι ὑπὸ σκοπῶν. (1)

Ἦδη γεννᾶται τὸ ζήτημα ποῖα εἶναι ἡ βασικὴ ἀφετηρία τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας τῆς φύσεως ; Θεμελιώδης ἀρχὴ αὐτῆς εἶναι ἡ ἐπομένη : *Οὐδὲν δύναται γὰρ γεννηθῆ ἐκ τοῦ μηδενός*, ὁ δὲ Λουκρήτιος προσθέτει : καὶ εἰς ἣν ἔτι περίπτωσιν θελήσωσιν αὐτὸ οἱ θεοί. Διότι ἐὰν ἦτο δυνατόν τοῦτο,

(1) Προβλ. Rudolf Magnus, Göthe als Naturforscher Leipzig 1906. Ernst Haeckel, Natürliche Schöpfungsgeschichte, τοῦ αὐτοῦ Prinzipien der generellen Morphologie, 1906.

τά πάντα θά ἠδύναντο νά γεννῶνται ἐκ πάντων καί οὐχί μόνον ἐκ τῶν ἰδιαιτέρων ὑλῶν, ἐκ τοῦ «σπέρματος» ἐκάστου ὄντος. Ἐπίσης οὐδέν δύναται νά γίνη μηδέν. Ἡ φύσις δημιουργεῖ τὸ ἓν ἐκ τοῦ ἄλλου, γεννᾷ δὲ τὸ νέον ἐκάστοτε ἐκ τῆς διαλύσεως, ἀποσυνθέσεως ἄλλων ἀντικειμένων. Ὅθεν τὸ σύνολον τῆς πραγματικότητος εἶναι ἀμετάβλητον, δέν δύναται οὔτε νά αὐξηθῆ, οὔτε νά μειωθῆ. Ἐάν τὸ (φαινομενικῶς) ἐξαφανιζόμενον ἐξεμηδενίζετο πραγματικῶς, θά εἶχον ἤδη ἐκμηδενισθῆ τὰ πάντα, τὸ Σύμπαν (ἐν τῷ συνόλῳ του) ὑπῆρξε πάντοτε, ὡς εἶναι τώρα, καί θά εἶναι πάντοτε τὸ αὐτό, διότι οὐδέν ὑπάρχει, εἰς ὃ θά ἠδύνατο νά μεταβληθῆ. Οὐδέν ὑφίσταται πλὴν τοῦ συνόλου, εἰς ὃ θά ἠδύνατο νά εἰσέλθῆ ἢ νά μετατραπῆ. (Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει δέν δύναται νά γίνη τι, ὑφιστάμενον ἐκτὸς τοῦ Σύνπαντος. Πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει δέν δύναται νά γίνη τι μὴ ὑφιστάμενον.) Ἀλλὰ πραγματικὸς εἶναι μόνον ὁ σωματικὸς κόσμος καί ὁ κενὸς χῶρος. Τρίτον τι δέν ὑφίσταται. Πάντως ὑπάρχει τι, τὸ ἑποῖον ὅ,τι δῆποτε καί ἂν εἶναι, μέγα ἢ μικρόν, ὑφίσταται πραγματικῶς. Τὸ ἐγγίζομεν, ὅσονδῆποτε καί ἂν εἶναι ἐλαφρὸν ἢ μικρόν. Εἶναι σῶμα. Τὸ ὅτι δὲ ὑπάρχουσι σῶματα, δεικνύει ἡ ἀπλή αἰσθησιακὴ ἀντίληψις. Ἐκεῖνο δέ, ὅπερ δέν δυνάμεθα νά ἐγγίσωμεν· ἐκεῖνο, ὅπερ οὐδαμῶς κωλύει τὴν δίοδον ἄλλου σώματος εἶναι ὁ χῶρος καί τὸ κενόν. (Λουκρήτιος). Ἐάν ὁ χῶρος δέν ὑφίστατο· ἐάν ἐκεῖνο, ὅπερ καλοῦμεν χῶρον, κενόν ἢ μὴ ἀπτήν φύσιν δέν ὑπῆρχε, τὰ σῶματα δέν θά εἶχον περιβάλλον τι, οὐδὲ θά ἦτο δυνατόν νά κινῶνται. Ἀλλ' ἐκ τῆς ὁρατῆς κινήσεως αὐτῶν συνάγομεν τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὑπάρχει τι, μὴ πληρούμενον ὑπὸ τῶν σωμάτων, τοῦτο δὲ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κενόν. Ἄνευ κενῶν ἐνδιαμέσων διαστημάτων, λέγει ὁ Λουκρήτιος, ἡ τροφή δέν θά ἠδύνατο νά μεταδιβάσθῃ ἐν ὅλοκλήρῳ τοῦ σώματος τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων, οὐδὲ θά ἦτο δυνατόν, ὅπως ὁ ἤχος, τὸ ψῦχος, τὸ ὕδωρ, τὸ φῶς εἰσέρχωνται

έντος τῶν στερεῶν σωμάτων. Ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κενοῦ χώρου συνηγορεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι τὰ σώματα ἔχουσι βάρος διάφορον. Ἐὰν ὑπῆρχε τόση σωματικὴ μᾶζα εἰς τὴν ἐξ ἐρίου τολύπην ὄση καὶ εἰς τὸν μόλυβδον, οὐδεμία θὰ ὑπῆρχε μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ βάρους.

Συμφώνως πρὸς τάνωτέρω ὑπάρχουσι σώματα καὶ κενὸς χώρος, πάντα δὲ τὰ λοιπά, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ὀνομάζονται, εἶναι καταστάσεις ἢ ιδιότητες.

Ἐκ τῶν σωμάτων τὰ μὲν εἶναι σύνθετα, τὰ δὲ δὲν εἶναι τοιαῦτα. Τὰ συστατικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὰ πάντα συνίστανται, εἶναι τὰ πρωταρχικὰ σώματα τὰ σπέρματα καὶ αἱ ὕλαι τῶν πραγμάτων: τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου. Τὰ ἄτομα εἶναι, ὡς φαίνεται, ἀδιαίρετα καὶ ἀμετάβλητα, διότι, ἐὰν ἢ διαίρεσις αὐτῶν ἐσυνεχίζετο ἐπ' ἄπειρον, τὰ πάντα θὰ διελύοντο πάλιν εἰς τὸ μηδὲν καὶ ἀντιστρόφως τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενὸς θὰ παρήγοντο.

Ἄς φαντασθῶμεν, λέγει ὁ Λουκρήτιος, ὅτι τὰ ἄτομα εἶναι διαιρετὰ εἰς τὸ ἄπειρον. Ἄλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ὑπῆρχε διαφορὰ τις μεταξὺ τοῦ Ἐλαχίστου καὶ τοῦ Μεγίστου; Οὐδεμία! Διότι τόσῳ τὸ Ἐλάχιστον ὅσῳ καὶ τὸ Μέγιστον θ' ἀπηρτίζοντο ἐξ ἀπείρου πολλῶν στοιχείων. «Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ὅμως ταύτης ἐπαναστατεῖ ἢ νόησις, ἀργουμένη νὰ πιστεύσῃ τοιοῦτόν τι.» Ὅθεν τὰ ἄτομα εἶναι ἀδιαίρετα, δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς κενὸν χώρον, διὸ καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ διαιρεθοῦν, νὰ καταστραφοῦν ἢ νὰ μεταβληθοῦν.
Εἶναι αἰώνια!

Τὰ ἄτομα εἶναι τόσον μικρά, ὥστε δὲν προσπίπτουσιν εἰς τὴν ὄρασιν. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ θέσωμεν τὴν ὑπαρξιν αὐτῶν ἐν ἀμφιβόλῃ. Ἄλλως ὑπάρχουν εἰς τὸν κόσμον πολλὰ πράγματα, καίτοι οὐδεὶς ὀφθαλμὸς δύναται νὰ τὰ ἴδῃ. Οἱ τὴν θάλασσαν καταμαστιγοῦντες, τὰ νέφη συμπαρασύροντες, τὰ δένδρα κατασυντρίβοντες ἄνεμοι εἶναι ἀόρατοι. Αἰσθητό-

μεθα διαφόρους ὀσμὰς, θερμότητα, ψυχος, τόνους καὶ φωνάς, Πάντα ταῦτα εἶναι προφανῶς σωματικῆς φύσεως, διότι ἄλλως πῶς θὰ προσέβαλλον τὰς αἰσθήσεις; Ὑφάσματα, ἐξηπλωμένα πλησίον τῆς ὄχθης, βρέχονται καὶ πάλιν ξηραίνονται Ἐπὶ τὴν ἀγνοοῦμεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ ὕδωρ εἰσέρχεται ἐντὸς αὐτῶν ἢ ἐξατμίζεται εἰς τὸν ἥλιον. Ὅθεν τὸ ὑγρὸν διαλύεται εἰς μικρὰ φευγαλέα μόρια, τὰ ὅποια οἱ ὀφθαλμοὶ δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν γ' ἀντιληφθῶσιν. Οἱ περὶ τοὺς δακτύλους δακτύλιοι ἀπολεπτόνονται σὺν τῷ παρόδῳ τοῦ χρόνου, σταγόνες ὕδατος πέτραν κοιλαίνουσι, τὸ χῶμα τοῦ ἀγροῦ φθείρει τὸν σίδηρον τοῦ ἀρότρου. Αἱ χεῖρες τῶν χαλκίνων ἀγαλμάτων τῶν θεῶν, θωπεύμεναι ὑπὸ μυριάδων πιστῶν σμικρύνονται μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον. (*)

«Ὅλοι βλέπομεν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς ὄγκος τῶν χειρῶν τῶν ἀγαλμάτων τῶν θεῶν ἐλαττοῦται, ἀλλὰ πῶς συμβαίνει τοῦτο καὶ ποῖα στοιχεῖα ὁ χρόνος συμπαρασύρει μεθ' ἑαυτοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν.»

Κατὰ ταῦτα ὁ Λουκρίτιος καθιστᾷ τὴν ὑπαρξιν ἀοράτων μικρῶν ἀτόμων νοητῶν δι' ἀναλογίας.

Τὰ ἄτομα, πλὴν τοῦ μεγέθους, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ βάρους, οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν ιδιότητα. Χρῶμα, θερμότης, ὀσμὴ δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἄτομα ὡς τοιαῦτα. Τὸ χρῶμα προέρχεται ἐκ τῆς θέσεως, ἣν λαμβάνουν τὰ ἄτομα τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ.

Τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῶν ἀτόμων εἶναι ἀπροσδιορίστως πολυποίκιλον, διότι, ἐὰν δὲν ἦτο τοιοῦτον, αἱ ἀπειράριθμοι διαφοραὶ τῶν ἀντικειμένων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθοῦν. Ἐπὶ τῷ τέλει, ὅπως καταστήσῃ νοητὴν ὁ Λουκρίτιος τὴν ποικιλίαν τῶν πραγμάτων, ὑποδεικνύει τὰ

(*) Ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται: Ὁ ποῦς τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἁγίου Πέτρου τῆς Ῥώμης, λόγῳ τῶν φιλιμάτων τῶν πιστῶν, ἔχασε τοῦλάχιστον τὸ ἐν τρίτον ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ ὄγκου του.

ψηφία τοῦ ἀλφαθήτου, ἅτινα διὰ πολλῶν συνδυασμῶν παράγουσι πολλάς καὶ διαφόρους λέξεις, αἱ λέξεις πολλοὺς στίχους, δλόκληρα βιβλία, τὴν λογοτεχνίαν ἐν τῷ συνόλω της. Οὕτως αἱ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων ἐρμηνεύονται ὑπὸ τοῦ Λουκρητίου ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τῆς διατάξεως τῶν ἀτόμων, ὡς καὶ ἐκ τῆς συνθέσεως ἀτόμων διαφόρων εἰδῶν. Ἄλλὰ τὸ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος πολυειδές τῶν ἀτόμων δὲν εἶναι ἀπεριόριστον. Ἄπεριόριστος εἶναι μόνον ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ὁ κενὸς χῶρος. Ὅθεν ἄπειρον εἶναι τὸ Σύμπαν καὶ τὸ πλῆθος τῶν κόσμων ἀπεριόριστον. Διότι, ἀφοῦ πᾶν πεπερασμένον καθορίζεται παρ' ἄλλου τοιούτου, τὸ Σύμπαν δὲν δύναται γὰρ ἔχει ὄρια, ἐκεῖθεν τῶν ὁποίων ὑπάρχει τι μὴ ἀνήκον εἰς τὸ Σύμπαν. Εἶναι ἀδύνατον γὰρ φαντασθῶμεν ὄρια τοῦ Σύνπαντος, χωρὶς γὰρ περιπέσωμεν εἰς λογικὰς ἀντιφάσεις. Τὸ ὅτι δὲ ἡ ἔγνοια τοῦ Ἄπειρου εἶναι ἀδιανόητος, δὲν πρέπει γὰρ ἐμποδίσει ἡμᾶς, ὅπως θεωρήσωμεν τὸν κόσμον ἀπεριόριστον. Ὑπάρχει μόνον ἓν τοιοῦτον ὄριον, δηλαδή ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἡ δύναμις τῶν παραστάσεων χαλαροῦται.

Ὁ Λουκρήτιος φέρει καὶ ἄλλο ἐπιχείρημα ὅπως ἀποδείξῃ τὸ ἄπειρον τοῦ χῶρου. Ἐάν, λέγει, ὁ χῶρος ἦτο περιωρισμένος, ἡ μᾶζα τῆς ὕλης θὰ κατέπιπτε, συνεπεία τοῦ ἰδίου αὐτῆς βάρους, καὶ τὰ πάντα θὰ συγκατέρρεον. Ἐάν ἔζη σήμερον ὁ φιλόσοφος οὗτος ποιητής, θὰ ἐξεφράζετο καθ' ὅμοιον τρόπον περὶ τοῦ νόμου τοῦ ἐντροπισμοῦ (1)

(1). Πρβλ. Ernst Haeckel, Welträtsel, Kröners Taschenausgabe, σελ. 150.

Τὸ ἄπειρον τοῦ χῶρου ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν ἄπειρον ἀριθμὸν τῶν ἀτόμων. Διότι, λέγει ὁ Ἐπίκουρος, ἐάν ὁ χῶρος ἦτο περιωρισμένος, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν ἀτόμων ἀπεριόριστος, τὰ ἅτομα οὐδένα θὰ εὑρισκον τόπον. Καὶ ἀντιστρόφως. Ἐάν ὁ μὲν χῶρος ἦτο ἀπεριόριστος, περιωρισμένος δὲ ὁ ἀριθμὸς

τῶν ἀτόμων, τὰ ἄτομα θὰ διεσπείροντο ἀνά τὸν χῶρον καὶ δὲν θὰ ἐδημιούργουν τὰ σώματα.

Τὰ ἄτομα κινεῦνται αἰωνίως, λόγῳ δὲ τοῦ εἴρους αὐτῶν πίπτουσι διαρκῶς πρὸς τὰ κάτω, ἢ δὲ κίνησις αὐτῶν διὰ τοῦ κενοῦ χώρου, ἐνθα παρ' οὐδενὸς ἀναστέλλεται, εἶναι ταχυτέρα τῆς τῶν ἀκτῶνων τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν ὁ ἥλιος διαχέει τοὺς πυρσούς του εἰς τὸ κενόν, τὰ ἄτομα διατρέχουσι τὴν αὐτὴν ἑκτασιν ἐπανειλημμένως. Νῦν ἀπορῆς λέγει ὁ Λουκρήτιος πρὸς τὸν φίλον του, ἐπὶ τῇ ἐπιπέδῳ παρὰ τὴν διηγετικὴν περιστροφὴν ἀπάντων τῶν ἀτόμων, ὅτι σύνολον φαίνεται ἀκίνητον, ἐξαιρέσει τῶν ὁρατῶν κινήσεων τῶν σωμάτων. Ἐπειδὴ τὰ ἄτομα εἶναι ἀοράτως μικρά, καὶ ἡ κίνησις αὐτῶν διαφεύγει τοὺς ὀφθαλμούς μας, καθὼς ἀκριβῶς ἀγέλη λευκῶν προβάτων φαίνεται μακρόθεν ὡς λευκὴ κηλὶς ἐπὶ πρασίνου ἐδάφους ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις τὰ πάντα κινεῦνται ζωηρότατα.

Ἡ Δημόκριτος παραδέχεται, ὅτι τὰ ἄτομα συναντῶσιν ἀλλήλα κατὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν καὶ ὅτι ἐντεῦθεν γεννῶνται στρόβιλοι, οἵτινες, ἐπεκτεινόμενοι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, ἄγουσιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν σωμάτων. Ὁ Ἐπίκουρος ἐθεώρει τοιαύτην τινὰ σύγκρουσιν ὡς ἀδύνατον, ἐὰν μὴ τὰ ἄτομα παρεξέκλινον κατὰ τὴν πτώσιν αὐτῶν τῆς εὐθείας τροχιάς των, — δι' ἐλευθέρου αὐτοκαθορισμοῦ. Ἡ παραδοχὴ αὕτη τοῦ Ἐπικούρου εἶναι ἐκείνη, περὶ ἧς εἶπομεν ἄνωτέρω, ὅτι ἐμφανίζεται ὡς τελείως ξένον καὶ παρείσακτον στοιχεῖον εἰς τὴν μηχανιστικὴν — αἰτιώδη κοσμοθεωρίαν του, φαίνεται δὲ ὅτι ἀπescόπει τὴν διάσωσιν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρη θέσιν εἰς φυσιοκρατικὴν κοσμοθεωρίαν, ὡς ἐμφανίζεται ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ εὐλόγως ἢ τοῦ Ἐπικούρου. Οἱ φόβοι, ὅτι οὐδεμία ἠθικὴ δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως εἶναι ὄντως τελείως ἀδικαιολόγητος. Δυ-

νάμεθα τούναντίον νά ἰσχυρισθώμεν ὅτι οὐδεμία ἠθική, οὐδεμία κατὰ δίκαιον τάξις θά ἦτο δυνατή, ἐὰν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου δέν διείποντο καὶ αὐταὶ αὐστηρῶς ὑπὸ τῆς αἰτιότητος, ἐν τῇ ὁποίᾳ παραγγέλματα, διδάγματα καὶ νόμοι δρῶσιν ὡς ἐλατήρια καὶ αἰτίαι.

Ὁ Φρειδερίκος Ἀλβέρτος Lange λέγει εὐλόγως περὶ τοῦ σημείου τούτου τὰ ἑξῆς: «Εἶναι δύσκολον νά ἐννοήσωμεν διατὶ ἐν τῇ περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως διδασκαλίᾳ προέκριναν τὸν Λουκρήτιον τοῦ Ἐπικούρου καὶ διείδον ἐν τῷ πρώτῳ στοιχείῳ ἰσχυροτέρου ἠθικοῦ χαρακτήρος. Διότι, πλὴν τοῦ ὅτι καὶ τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς θεωρίας ἀνήκει ἀσφαλῶς εἰς τὸν Ἐπίκουρον, πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἀορίστου ἀνακολουθίας τῆς φυσιοκρατικῆς σχολῆς, ἣτις ἀνακολουθία οὐδὲν ἀπολύτως παρέχει ἔρεισμα εἰς τὴν ἠθικὴν εὐθύνην. Τούναντίον θά ἠδύνατό τις νά θεωρήσῃ τὴν ἀσυνείδητον αὐθαιρεσίαν, μεθ' ἧς τὰ ψυχικὰ ἄτομα κλίνουν τὴν πλάστιγγα ἐδῶ ἢ ἐκεῖ, καθορίζοντα οὕτω τὴν κατεύθυνσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῆς βουλήσεως, σχεδὸν ὡς σάτυραν ἐν σχέσει πρὸς τὸ *equilibrium arbitrii* (ἰσορροπήσιν τοῦ αὐτεξουσίου), διότι οὐδεμία εἰκὼν δύναται νά παραστήσῃ σαφέστερον τὸν τρόπον, καθ' ὃν διὰ τῆς παραδοχῆς τοιαύτης κλίσεως τῆς πλάστιγγος, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἰσορροπίαν αἴρεται πᾶσα συνειρμικὴ σχέσις μεταξὺ τῶν πράξεων ἀνθρώπου τινὸς καὶ τοῦ χαρακτήρος του.» Ἐάνωτέρω ἐπιβεβαιουῦν ἔτι ἄπαξ τὴν ἐν προκειμένῳ πλάνην τοῦ Ἐπικούρου. Ἀλλὰ τὴν πλάνην ταύτην καθιστᾷ ἐλαφροτέραν τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἐλεύθερος καθορισμὸς τῶν ἀτόμων δέν διαδραματίζει ἐν γένει παρ' Ἐπικούρῳ σημαντικὸν πρόσωπον.

Οἱ κόσμοι προέρχονται κατ' αὐτὸν καὶ κατὰ τὸν Δημόκριτον ἐκ τῆς μορφώσεως στροβίλων, ἣτις γεννᾶται μετὰ τὴν σύγκρουσιν τῶν ἀτόμων. Συνέπεια τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι τὸ ὅτι ἡ ὕλη τοῦ κόσμου λογίζεται πανταχοῦ ἢ αὐτῇ.

Ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, ὁ ἥλιος καὶ ἡ θάλασσα, τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς ὕλης τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καθοριζομένης μόνον ὑπὸ τοῦ βαθμοῦ τῆς διαφοροῦ συμμίξεως.

«Κόσμος» εἶναι διὰ τὸν Ἐπίκουρον περιοχὴ τις τοῦ οὐρανοῦ, περιλαμβάνουσα τοὺς ἀστέρας, τὴν γῆν καὶ πάντα τὰ ὀρατὰ ἀντικείμενα καὶ ἔχουσα ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἀόρατον κόσμον σχετικὴν αὐτετέλειαν. (Ἴσως θὰ ἦτο ὀρθὸν γὰρ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἦτο πρόθυμος γὰρ θεωρήσῃ τὸ σύστημα τοῦ Γαλαξίου ὡς ἓνα κόσμον). Τοιοῦτοι κόσμοι ὑπάρχουσι κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐν ἀπείρῳ ἀριθμῷ ἐν συγγείᾳ πρὸς τὸν ἄπειρον χῶρον καὶ τὸν ἄπειρον ἀριθμὸν τῶν ἀτόμων, τὸ ἄπειρον δὲ πλῆθος τῶν κόσμων εὐρίσκεται εἰς διαρκῆ γένεσιν καὶ φθοράν. Τὰ άτομα συνδέονται πρὸς ἀλλήλα, ἀποχωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων, εἰσέρχονται ἐκ νέου εἰς ἄλλους συνδυασμοὺς καὶ οὕτω καθεξῆς. Συνεπεία τῆς ἀπεριορίστου δυνατότητος τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀπροσδιορίστων πολυειδῶν ἀτόμων, οἱ γεννώμενοι κόσμοι εἶναι ἀπείρως πολυσχιδεῖς, ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείεται τὸ ὅτι μεταξὺ τῶν ἀπείρων κόσμων οὗτος ἢ ἐκεῖνος εἶναι παρεμφερῆς ἤτελείως ὅμοιος πρὸς τὸν πλανήτην μας. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι δυνατὸς πᾶς οἷοσδήποτε συνδυασμὸς τῶν ἀτόμων εἰς τὴν αἰωνιότητα, οὐδὲν δύναται γὰρ γίνῃ, ἔπερ οὐδέποτε ἐγένετο.

Αἰωνία ἐπάνοδος τοῦ ὁμοίου!

Μεταξὺ τῶν καθ' ἕκαστον κόσμων ὑπάρχουσι κενὰ διαστήματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐγκαθειργγύονται ὑπὸ τοῦ Ἐπικούρου οἱ ἀθάνατοι θεοί. Ἄλλ' ἐπειδὴ εἶναι δυνατὸν γὰρ γεννηθῶσι κόσμοι καὶ εἰς τὰ κενὰ ταῦτα διαστήματα ἐξ ἀτόμων, προερχομένων ἐκ διαλύσεως κόσμων γειτονικῶν, οἱ θεοὶ ὑφίστανται καὶ αὐτοὶ διαταραχὰς ἐν τῇ ἐνατενιστικῇ ἡρεμίᾳ των καὶ ἀναγκάζονται ν' ἀλλάσσωσι κατοικίαν.

Ἦδη δέον γὰρ παρακολουθήσωμεν τὴν κοσμικὴν ἐνέργειαν,

ἵνα μάθωμεν τὸν τρόπον, καθ' ἃν ὁ Ἐπίκουρος ἀντιλαμβάνεται τὴν γένεσιν τῆς γῆς καὶ τῶν γηϊνῶν πραγμάτων. Ὁ Λουκρήτιος περιγράφει διεξοδικῶς τὸν τρόπον, καθ' ἃν πᾶσα ῥιπή τῆς πρωταρχικῆς ὕλης ἐδημιούργησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὰς ἀβύσσους τῆς κοσμικῆς θαλάσσης, τὴν πορείαν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης.

Ἐκ πάσης αἰωνιότητος τὸ πλῆθος τῶν ἀτόμων κατὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους τρόπους ὠθούμενον, ἄλλοτε μὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου βάρους, ἄλλοτε δ' ἐξωθεν δι' ὤσεων, συνεμίγη κατ' ἀρχὰς ἄνευ σκοποῦ καὶ σχεδίου, ἐδοκίμασε πᾶσαν ὁδόν, ἕως ὅτου, κατόπιν μακρᾶς διαδρομῆς ἐν τῷ ἀπείρῳ χώρῳ, συνευρέθησαν τὰ ἄτομα ἐκεῖνα, ἀποτελέσαντα τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα τῆς γῆς, τῆς θαλάσσης, τοῦ οὐρανοῦ, τῶν ἐμφύχων ὄντων. Ἐν προκειμένῳ πᾶσα ἐκ τῶν προτέρων τελεολογία, πᾶσα σκέψις σκοπιμότητος, ἣτις θὰ ὑπῆρξε τυχὸν πρὸ πάσης δημιουργίας, ἀποκρούεται. Ἡ σκοπιμότης εἶναι ἀποκλειστικῶς εἰδικὴ περίπτωση τῆς ἐνεργείας τῆς φύσεως. Σκοπιμότης εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ μεταξὺ ἀπείρων διαπλάσεων, δύναται νὰ διατηρηθῆ ὑπὸ συνθήκας ὠρισμένης. «Εἰς κόσμος, συγκρατῶν καὶ διατηρῶν ἑαυτὸν, εἶναι κατὰ ταῦτα μόνον μία περίπτωση, διακρινομένη ἀφ' ἑαυτῆς ἐν μέσῳ ἀπείρων συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων κατὰ τὴν πορείαν τῆς αἰωνιότητος. Τὸ μόνον δὲ γεγονός, ὅτι ἡ φύσις καθοδηγεῖ τὰς κινήσεις τῶν ἀτόμων κατὰ τρόπον, ὥστε ταῦτα νὰ διατηρῶνται ἐν τῷ συνόλῳ των, εἶδαι εἰς τὰς κοσμικὰς καταστάσεις τὴν διάρκειαν, ἣτις εἶναι τόσον εὐάρεστος εἰς ἡμᾶς.» (K. Lange)

Τὴν σκέψιν ταύτην εὐρίσκομεν ἔτι ἄπαξ βραδύτερον ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῆς γενέσεως τῶν ὀργανισμῶν.

Ἐπῆρξεν ἐποχὴ, καθ' ἣν ὁ ἡλιος δὲν διέχεε τὰς εὐεργετικὰς ἀκτῖνάς του. Δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη οἱ ἀστέρες· οὔτε ἡ θάλασσα, οὔτε ἡ γῆ, οὔτε ὁ οὐρανός. Οὐδὲν ὑφιστατο εἰμὴ μόνον ἡ θυελλώδης νέα συνωθημένη μᾶζα. Ἐγεννῶντο συγδυα-

σμοί καὶ διελύοντο, ἕως οὗ συνευρέθησαν ἐκεῖνα, ἅτινα ἦτο δυνατόν νὰ συναρμονισθῶσι πρὸς ἀλλήλα. Κατ' ἀρχὰς συνηνώθησαν αἱ ὕλαι τῆς γῆς, αἷτινες συνωθούμεναι καὶ συμπιέζόμεναι παρήγαγον διαίως τὰς ὕλας ἐκεῖνας, ἐξ ὧν προῆλθον ἡ θάλασσα καὶ τὰ ἄστρα, ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος. Προηγῆθη δὲ κίθῆρ, συκιστάμενος ἐκ τῶν λεπτοτέρων καὶ ἐλαφροτέρων ἀτόμων, κατόπιον ἐγεννήθησαν αἱ ὕλαι, αἱ συγκροτήσασαι τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον, ὅστις εἶναι βαρύτερος τοῦ αἰθέρος καὶ ἐλαφρότερος τῆς γῆς. Λόγω τῆς ἀπωλείας ταύτης, ἡ γῆ κατέπεσεν εἰς τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, ὅπου ἐκτείνεται σήμερον ἡ κυανῆ ἐπιφάνεια τῶν θαλασσῶν. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θερμότητος τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ ἡλίου ἡ γῆ συνεπιέσθη, συνεστάλη περισσότερο καὶ ἀπεξέκρινε τὸν «ἀλμυρὸν ἰδρῶτα.» Ἡ θάλασσα καὶ αἱ κοιλάδες κατεδύθησαν, ἐξεπήδησαν δὲ ὑψηλὰ ὄρη.

Ἄλλὰ καὶ μετὰ τὸν χρόνον τῆς γενέσεως τοῦ ἡμετέρου κόσμου, μετὰ τὴν συγκρότησιν τῆς ξηρᾶς καὶ τῆς θαλάσσης, τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, προσετέθησαν ἔξωθεν πολλὰ σώματα, πολλὰ «σπέρματα» ἄτομα, ἐκσφενδονισθέντα ἐκ τοῦ μεγάλου σινάλου.

Ἄς κάμωμεν μικρὰν διακοπὴν ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ, ὅπως ἐξετάσωμεν τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἐπικούρου ἐν σχέσει πρὸς τὰ εἰδικὰ προβλήματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἐξετίμα τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας χάριν τῆς ἠθικῆς, τῆς τέχνης τοῦ ζῆν, διότι μόνον διὰ τῶν ἐπιστημῶν τούτων δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν τῶν θρησκευτικῶν προλήψεων καὶ τοῦ εἰς αὐτὰς παρομαρτοῦντος φόβου. Ἄλλὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως τῶν γενικῶν αἰτιῶν τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ εἰδικῇ φυσικῇ ὁ Ἐπίκουρος εἶνε λίαν ἐπιφυλακτικὸς. Ἀποφεύγει νὰ ἐνστερνισθῇ εἰδικὴν τινα θεωρίαν. Παραδέχεται διαφόρους ἐρμηνευτικὰς δυνατότητας, ἀρκεῖ αὐταὶ νὰ μὴ προὑποθέτουν τὴν εἰς τὸν

κόσμον ανάμιξιν τῶν θεῶν. Ἄλλὰ τὸ νὰ θεωρήσῃ τις μίαν τῶν ἑρμηνευτικῶν δυνατοτήτων τούτων ὡς μόνην ὀρθήν, σημαίνει διὰ τὸν Ἐπίκουρον ὑπερπήδησιν τῶν ὀρίων τῆς ἐμπειρίας καὶ μετάπτωσιν εἰς τὴν αὐθαίρετον θρησκευτικὴν ἑρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως.

Ἴσως κινεῖται ὁ κόσμος, ἴσως ἀκίνηται. Ἴσως εἶναι στρογγύλος, τετράγωνος ἢ ἔχει ἄλλο σχῆμα. Ἴσως ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη σβύνουν κατὰ τὴν δύσιν των καὶ ἀνάπτουν κατὰ τὴν ἀνατολήν των. Ἴσως ἐξαφανίζονται ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ἐμφανίζονται ἐκ νέου. Ἴσως ἡ αὔξησις καὶ ἡ ἐλάττωσις τῆς σελήνης προέρχεται ἐκ περιστροφῆς τοῦ σεληνιακοῦ σώματος, ἐκ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἀέρος ἢ ἄλλης τινὸς αἰτίας. Ἴσως ἡ σελήνη λάμπει ἐξ ἰδίου φωτός, ἴσως τὸ φῶς αὐτῆς εἶναι ξένον : ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ εὐρίσκομεν σώματα, ἔχοντα ἴδιον φῶς καὶ ἄλλα φωτιζόμενα ὑπὸ ξένων σωμάτων.

Ἰάνωτέρω παρέχουν ἡμῖν τὸ ἐνδόσιμον νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἦτο ἀδιάφορος ἔναντι τῶν θεωριῶν ἐκείνων, αἵτινες θὰ ἐπεκράτουσαν ὀριστικῶς. Τοιαῦται δὲ ἦσαν πάντοτε δι' αὐτὸν αἱ ὑπὸ τῆς ἐμπειρίας ἀποδεικνυόμεναι. Ἄλλ' ὁ Ἐπίκουρος, λόγῳ τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἀνεπαρκοῦς ὕλικου ἐμπειρικῶν δεδομένων, εἶναι ἐπιφυλακτικὸς. Δὲν προβαίνει εἰς προεσπευσμένα τελικὰ συμπεράσματα, οὐδὲ συντάσσεται πρὸς τὴν α ἢ τὴν β θεωρίαν, ὅσονδῆποτε καὶ ἂν φαίνεται ὀρθὴ εἰς αὐτόν. Εἶναι δηλαδὴ ἐν τούτῳ προσεκτικώτερος πολλῶν φυσιοδιφῶν τῆς ἐποχῆς μας, οἵτινες θεωροῦν τὰς ἐλλιπῶς ἠδραιωμένας θεωρίας των ὡς ἀπολύτους ἀληθείας ἢ, ἐκ τῆς σημερινῆς ἀδυναμίας ὀριστικῆς λύσεως τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προβλήματος, δίδουσιν εἰς ἑαυτοὺς τὸ δικαίωμα νὰ ὀμιλῶσι περὶ ἐνὸς «*ignoramus et ignorabimus*» ἢ τέλος καταφεύγουσι πάλιν εἰς τὴν Θεότητα ὡς ἑρμηνευτικὴν ἀρχήν.

Ἐξ ἄλλου εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ γνώμη τοῦ Schwartz

ισχυριζομένου ότι ο Έπίκουρος κατ' αρχήν ουδεμίαν αποδίδει εις τήν θετικήν ἑρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως σημασίαν καὶ ὅτι ἐξετόπισε τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα, ἅτινα ὁ Δημόκριτος ὑπέδειξεν εἰς τήν ἀνθρωπότητα πρὸς λύσιν. Συνέβη ἀκριδῶς τὸ ἀντίθετον. Κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως ὄρον ἐκάστοτε νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Ὁ φιλόσοφος οὗτος τονίζει, ἔτι τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν μεταφυσικῶν φυσιοδιφῶν δὲν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπὸ σὺν ἄρᾳ ἔποψιν. Ἐξ ἄλλου δὲν δικαιούμεθα νὰ κατηγορήσωμεν τὸν Ἐπίκουρον, διότι οὗτος δὲν προσέβη εἰς θετικήν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἦτο φυσιοδίφης, ἦτο φιλόσοφος, ὡς τοιοῦτος δὲ δὲν ἠθέλησε νὰ παράσχη εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νέας γνώσεις, ἀλλὰ νέας ἀντιλήψεις, συνδεομένας πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς. Τὸ ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς μεγαλυτέρας πιθανότητος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀρθότητα ὠρισμένης ἑρμηνείας δύναται τελείως νὰ συναρμονισθῆ πρὸς τὴν «βαθυτάτην ἔσῳ καὶ προσεκτικὴν μέθοδον» τονίζει εὐλόγως ὁ Lange.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, ἵνα παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς γῆς, ὡς ἐφαντάσθη αὐτὴν ὁ Λουκρήτιος, ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπικουρείου φιλοσοφίας.

* *
*

Ἡ νεογέννητος γῆ παρήγαγε φυτὰ καὶ πλεῖστα ἔμφυχα ἔγγρα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ διαφόρων ὕλων. Διότι τὰ ζῶα δὲν ἔπεσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐδ' ἐξεπήδησαν οἱ κατοικοὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν ἀλμυρῶν τελμάτων. Ἡ γῆ εὐλόγως διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μητρότητος, διότι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθησαν τὰ πάντα. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἀλλόκοτα ἐξαμβλώματα, ἀλλὰ ταῦτα ἐξηφανίσθησαν. Διειτηρήθησαν μόνον οἱ ὀργανισμοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν